

Усупов М.У., Усупова А.А.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭКОНОМИКАСЫН СТРАТЕГИЯЛЫК
БААЛОО: ИНКЛЮЗИВДИК ӨСҮШКӨ КӨМӨКТӨШҮҮ

Усупов М.У., Усупова А.А.

СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭКОНОМИКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ:
ПРОДВИЖЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО РОСТА

M. Usupov, A. Usupova

STRATEGIC ASSESSMENT OF THE ECONOMY OF THE KYRGYZ REPUBLIC:
PROMOTING INCLUSIVE GROWTH

УДК: 338.24.01

Бул макалада Кыргыз Республикасында калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу жана коомдук-саясий туруктуулукту сактоо үчүн тез арада интенсивдүү, туруктуу жана инклюзивдүү экономикалык өсүүгө салым коюу маселелери каралды. Бул максатка жетүү үчүн өлкө көптөгөн кыйынчылыктарга, оор финансылык чектөөлөргө жана потенциалдын жетишсиздигине дуушар болот. Тактап айтканда, Кыргыз Республикасынын экономикасынын өнүгүсү жана аны инвестициялоодо тоскоол болуп турган бир катар факторлордун себеби көрсөтүлгөн. Инклюзивдик өсүштүн эң маанилүү чектөөлөрү бул, төмөн жана туруксуз өсүш жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн географиялык жактан бирдей эмес бөлүштүрүлүшү болуп саналат. Бул контекстте өкмөт өзүнүн инвестицияларына жана реформаларына стратегиялык артыкчылык берип, инклюзивдүү экономикалык өсүүгө салым коюу максатында, эң көп пайда алып келе тургандарга басым жасоосу зарыл.

Негизги сөздөр: субсидия, интенсивдүү, инклюзивдүү, миграция, стратегиялык талдоо, коррупция, стратегия, демократия, трансформация, экономикалык мүмкүнчүлүктөр, бенефициар.

В данной статье обсуждаются вопросы содействия быстрому, интенсивному, устойчивому и инклюзивному экономическому росту в Кыргызской Республике для повышения уровня жизни и поддержания социально-политической стабильности. Для достижения этой цели страна столкнется с множеством проблем, серьезными финансовыми ограничениями и недостатком потенциала. В частности, причины развития экономики Кыргызской Республики и ряд факторов, препятствующих ее инвестированию. Наиболее важными препятствиями для инклюзивного роста являются низкий и неустойчивый рост и неравномерное географическое распределение экономических возможностей. В этом контексте правительству следует расставить приоритеты в своих инвестициях и реформах и сосредоточить внимание на тех, которые принесут наибольшие выгоды, чтобы способствовать инклюзивному экономическому росту.

Ключевые слова: субсидии, интенсивное, инклюзивное, миграция, стратегический анализ, коррупция, стратегия, демократия, трансформация, экономические возможности, бенефициар.

This article discusses the issues of promoting rapid, intensive, sustainable and inclusive economic growth in the Kyrgyz Republic to improve living standards and maintain socio-political stability. To achieve this goal, the country will face many challenges, severe financial constraints and a lack of capacity. In particular, the reasons for the development of the economy of the Kyrgyz Republic and a number of factors hindering its investment. Low

and unsustainable growth and uneven geographic distribution of economic opportunities are the most important barriers to inclusive growth. In this context, the government should prioritize its investments and reforms and focus on those with the greatest benefits in order to foster inclusive economic growth.

Key words: subsidies, intensive, inclusive, migration, strategic analysis, corruption, strategy, democracy, transformation, economic opportunities, beneficiary.

Кыргыз Республикасы мурдагы Советтер Союзу урагандан кийин оор өткөөл мезгилди башынан кечирди. Республикалар аралык соода жана төлөм механизмдеринин бузулушу, субсидиялардын токтолушу жана жалпы экономикалык төмөндөө, өлкөнүн экономикасында олуттуу үзгүлтүккө алып келди. Ошол эле учурда, Кыргыз Республикасы мурдагы СССРдин курамындагы өлкөлөрдүн ичинен биринчилерден болуп экономикалык реформаларды ишке ашырып, рынок экономикасына өткөн.

Өндүрүш тармагында өсүш кызмат көрсөтүүлөрдүн тез кеңейиши менен шартталган, айрыкча соода жана телекоммуникациялар. Суроо-талаптын негизинде ички керектөөнүн өсүшү, эмгек миграциясынын жана эмгек мигранттары тарабынан акча которууларынын жогорку темптери байкалган. Экономикалык өсүш да терс экономикалык, социалдык жана саясий окуялардан улам бир нече жолу үзгүлтүккө учурады, анын ичинде 2010-жылдагы окуялар да бар. Негизинен, ушул туруксуздуктан улам 2001-2012-жылдар аралыгында ички дүң продуктунун (ИДП) орточо өсүү темпи 3,9%ды түздү, бул изилдөөгө кирген өлкөлөрдүн ичинен эң төмөнкү өсүү темпин көрсөтөт [1].

Өсүш ошондой эле официалдуу сектордо жумуш менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүктөрүн түзө алган жок, бул кеңири жайылган толук эмес жумушсуздукка жана жашыруун жумушсуздукка, эмгек рыногунун салыштырмалуу төмөн катышуусуна, өзгөчө аялдар арасында тышкы миграциянын жогорку деңгээлине алып келди. Мындан тышкары, акча которуулардан жана алтын өндүрүүдөн жогорку көз карандылык экономиканы олуттуу тышкы тобокелдиктерге дуушар кылат.

Өлкө эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин жакырчылык да кескин өстү жана экономикалык өсүш-

түн жандануусу жакырчылыкты кыскартууга айланышы үчүн бир аз убакыт талап кылынды. Мындан тышкары, экономикалык борбор катары Бишкек шаары жана Чүй облусу эсептелинип, Кыргызстандын башка аймактарынын жана облустарынын ортосундагы экономикалык теңсиздик сакталып калган жана ошол эле учурда көбөйгөн. Жай, туруксуз экономикалык өсүшкө нааразычылык жана экономикалык теңсиздик экономика үчүн негизги тобокелдиктер катары каралып жаткан социалдык нааразычылыктын жана саясий толкундоонун себептеринин бири болуп калды. Инклюзивдүү, туруктуу жана ырааттуу экономикалык өсүштү жандандыруу Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн артыкчылыктуу багыты болуп саналат. Бул макалада жүргүзүлгөн изилдөө экономикалык мүмкүнчүлүктөргө болгон чектөөлөрдү жана “экономикалык өсүштүн инклюзивдүүлүгүн” же бардык топтордун бул мүмкүнчүлүктөргө жетүү мүмкүнчүлүгүн изилдөө аркылуу инклюзивдик өсүүгө көмөк көрсөтүү боюнча стратегиялык артыкчылыктуу чараларды аныктайт. Изилдөө жүргүзүү үчүн макалада Хаусманн, Родрик жана Веласконун (2005) “Чечим дарагы” ыкмасы колдонулган, ал башталгыч чекит катары жеке инвестицияларга жана ишкерликке болгон чектөөлөргө көңүл бурган [2].

Бул ыкманы адаптациялоо “экономикалык өсүштүн инклюзивдүүлүгүн” чектеген факторлорду аныктоо үчүн талдоону кеңейтти. Талдоо эмпирикалык далилдерди кылдат изилдөөгө негизделген, анын ичинде бүткүл өлкө боюнча кызыкдар тараптар менен болгон талкуулардан алынган маалыматка таянып салыштырма талдоо жүргүзүлөт.

Экономикалык инклюзивдик өсүү үчүн негизги чектөөлөр. Экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн бирдей эмес жеткиликтүүлүгү. Инклюзивдик өсүштүн эң маанилүү чектөөлөрү төмөн жана туруксуз өсүш жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн географиялык жактан бирдей эмес бөлүштүрүлүшү болуп саналат. Бишкек шаарынын жана Бишкекке салыштырмалуу жакын жайгашкан Чүй жана Ыссык-Көл облустарынын жана өлкөнүн башка аймактарынын шарттарынын ортосундагы теңсиздик күч алууда. Бул төмөндө талкууланган өсүү үчүн чектөөлөрдү алып салуу инклюзивдүү өсүштүн милдеттүү шарты экенин билдирет. Бир калыпта эмес бөлүштүрүү жалпы өлкө үчүн аныкталган өсүшкө чектөөлөр андан да жакырыраак аймактарга тиешелүү болгондуктан, ошондой эле потенциалдуу ишкерлер менен инвесторлор үчүн антистимул болуп келгендиктен келип чыкты. Экономикалык өсүштү жандандыруу жана жакырчылыкты кыскартуу үчүн өкмөт аныкталган чектөөлөрдү негизги экономикалык борборлордо эле эмес, бардык облустарда чечүүнү камсыз кылуусу, жеке сектордун инвестициясы

жана ишкердиги үчүн жагымдуу шарттарды түзүүсү керек.

Негизги теңсиздиктер негизинен колдо болгон экономикалык мүмкүнчүлүктөрдөгү айырмачылыктарга байланыштуу, ал эми эң жакыр аймактар айыл чарбадан тышкаркы мүмкүнчүлүктөрү азыраак. Билим деңгээли жакырчылыктын олуттуу аныктоочу фактору болуп саналат жана адамдардын берилген экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү канчалык деңгээлде колдоноорун аныктайт. Ички жана тышкы миграциянын көптүгү, өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу жана алардын бирдей эмес бөлүштүрүлүшү инклюзивдүүлүктү чектеп жаткандыгынын ачык белгиси.

Эмгек мигрантарынын акча которуулары жакырчылыкты кыскартууда олуттуу роль ойногону менен, миграциянын тоскоолдуктары жана чыгымдары кээ бир жумушчулардын миграция берген экономикалык мүмкүнчүлүктөрдөн пайдалана албай калганын билдирет, ал эми акча которууларга көз каранды болгон үй-чарбаларын жана бүтүндөй экономиканы тышкы экономикалык олку-солкулуктарга жана башка тобокелдиктерге дуушар кылат [3].

Бүгүнкү күнгө чейин бир дагы мамлекеттин жетекчилиги экономикабыздын ушундай акыбалга кептелгендигине стратегиялык талдоо жүргүзүп баа бердиби? Баа берсе дагы, бардыгын сезип билип турушса дагы, эч ким күйгөн жок. Анкени, биздин өлкөбүз жемкорлуктун терең сазына батып, башкаруунун начардыгынан, чыгарылган мыйзамдардын иштебей тургандыгынан ушундай оор акыбалга келип отурабыз.

Кыргыз Республикасынын экономикалык өсүү жолунда эң чоң чектөө болуп, бири-бири менен тыгыз байланышкан микро тобокелдиктердин өзгөчө кластери саналат. Балким, экономикалык өсүштүн эң зыяндуу фактору саясий туруксуздук болду, муну акыркы 10 жыл мурдагы болуп өткөн чоң саясий төңкөрүштөр көрсөттү, ошондой эле өсүштү жана жакырчылыкты кыскартуу үчүн узак мөөнөттүү кесепеттерге алып келди. Коррупция, начар башкаруу, мыйзамдын үстөмдүүлүгү жана менчик укуктарын урматтоонун жоктугу же аткарылбай калуусу өсүштү төмөндөтүп, саясий жана социалдык туруксуздукка өбөлгө түзөт. Ар кандай изилдөөлөр бул факторлордун кластерин инвесторлор менен бизнестин эң олуттуу көйгөйлөрү катары аныктайт жана начарлоону көрсөтөт, ал эми салыштырмалуу өлкөлөрдө абал жакшырган.

Кыргыз Республикасы ченемдик укуктук базаны өркүндөтүү боюнча олуттуу ийгиликтерге жетишти. Бирок, мыйзам менен практиканын ортосундагы “милдеттенме менен аткаруу ортосундагы ажырымдын” өлчөмү бул чаралардын инвестицияга жана өсүшкө оң таасирин чектейт. Анткен менен, 2013-

2017-жылдарга Өлкөнү туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында мыйзам үстөмдүгү борбордук фактор катары аныкталган жана инвестициялык климатты жакшыртуу, инвестициянын көлөмүн көбөйтүүнүн жана экономикалык өсүштү камсыз кылуунун негизги каражаты, анын ичинде алыскы региондордо деп эсептейт [4].

Экономикалык өсүш жакырчылыкты кыскартуунун маанилүү кыймылдаткычы болушу мүмкүн, би-

рок кээ бир учурларда ал эң жакыр жашагандарга анча деле таасир этпейт. Калкынын үчтөн биринен көбү жакырчылыкта жашаган Кыргыз Республикасында экономикалык өсүш гана эмес, өсүш жалпы калкка, анын ичинде жакыр катмарга кандай пайда алып келерин да эске алуу зарыл. Ошондуктан авторлор тарабынан инклюзивдик өсүш үчүн олуттуу чектөөлөрдү аныктоо үчүн инклюзивдик өсүү схемасы түзүлдү (1-сүрөт).

1-сүрөт. Инклюзивдик өсүү схемасы.

Адабияттарда “инклюзивдик өсүштүн” тиешелүү аныктамасы же концепцияны кантип өлчөө жана практикада ишке ашыруу керектиги боюнча так консенсус жок. Ошол себептен, авторлор экономиканын инклюзивдик өсүүсү боюнча төмөнкү түшүнүктөрдү киргизет:

- экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү түзүүчү жана кеңейтүүчү жогорку, туруктуу өсүш катары;
- коомдун бардык мүчөлөрүнө экономикалык өсүшкө катышууга жана анын артыкчылыктарын пайдаланууга мүмкүндүк берүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүк түзүү;
- жакшыртылган социалдык коргоо системасы өтө жакырчылыкты жоюуга жардам берет.

Бул үч түркүк жакшы башкаруу жана күчтүү институттар тарабынан колдоого алынса, инклюзивдик өсүшкө өбөлгө болот. Экономикалык өсүштүн диагностикасы инклюзивдик өсүшкө жетүү ыкмаларынын бирине багытталган, 1-сүрөттө көрсөтүлгөн «Максималдуу экономикалык мүмкүнчүлүктөр». Инклюзивдүүлүк диагностикасы сүрөткө көрсөтүлгөн башка эки ыкмага багытталган: «минималдуу экономикалык жыргалчылыкты камсыз кылуу» жана «экономикалык мүмкүнчүлүктөргө бирдей мүмкүнчүлүктү камсыз кылуу».

Чектөөчү чектөөлөрдү алып салбаса же кыскартпаса, башка көйгөйлөр чечилгенден кийин дагы экономикалык өсүштүн күчөшү күмөн. Ушул себептен улам, мындай көйгөйлүү чектөөлөрдү чечүүгө ар-

тыкчылык берүү керек. Чектөөчү чектөөлөрдү алып салуу убакытты талап кылат жана максатка жетүү үчүн туруктуу саясий чечкиндүүлүктү талап кылат.

Изилдөөнүн натыйжаларына ылайык, төмөнкүлөр сунушталат:

Биринчиден, экономикалык өсүштү жандандыруу жана жакырчылыкты азайтуу үчүн өкмөт экономикалык өсүштүн аныкталган чектөөлөрү бай экономикалык борборлордо эле эмес, өлкөнүн бардык аймактарында чечилишине кепилдик бериши керек. Маселе бүткүл өлкө боюнча жеке сектордун инвестициясы жана ишкердиги үчүн жагымдуу шарттарды түзүү болушу керек. Тактап айтканда, каржы системасындагы кемчиликтерди жоюу ишкерлерге экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө жана чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө жардам берет.

Экинчиден, Өкмөт 2012-жылдын 30-августунда Коррупцияга каршы күрөшүү программасын жана иш-планын бекиткен. Ошентип, Өкмөттүн жетиштүү стратегиялары жана пландары бар, бирок эң маанилүү чара – бул аларды ишке ашыруу. Коррупцияга каршы программаларды башкаруунун эки татаалдыгы бар. Биринчиден, колдонуудагы мыйзамдардын коомдо бирдей колдонулушун камсыз кылуу зарыл. Экинчиси, айыптоо жана коррупциянын алдын алуу ортосундагы туура балансты табуу.

Өкмөттүн стратегиясы жана программалары жакшы иштелип чыккан жамааттык мониторинг программасы менен колдоого алынышы мүмкүн. Бул коомчулукка негизделген тейлөө борборлоруна (мисалы, мектептер, ооруканалар, мамлекеттик инвестициялык долбоорлор) айкындуулукту жана бюджеттик каражаттардын ачыктыгын, ошондой эле долбоорлорду пландаштырууда, каржылоону бөлүштүрүүдө бенефициарлардын жана коомчулуктардын катышуусун жогорулатууну талап кылат. Коомчулуктун мүчөлөрү да коррупция тууралуу билдирүүгө мүмкүнчүлүк алышы мүмкүн, бирок аныкталган чиновниктер күнөөлүү деп табылгандан кийин жазага тартылмайынча, бул эч кандай натыйжа бербейт.

Корутунду. Кыргыз Республикасынын алдында турган өнүгүү милдеттери өтө чоң. Өлкө белгисиз экономикалык чөйрөдө туруктуу өсүүгө жетишүү үчүн иштеп жатып, демократияны орнотууга аракет кылууда. Баарынан да жаманы, Кыргыз Республикасынын жумушчулардын акча которууларына жана тышкы жардамга көз карандылыгы жана анын чектелген ресурстары өлкөнү дүйнөлүк экономикадагы тобокелдиктерге жана үзгүлтүккө учуратууларга ого

бетер аялуу кылат. Келечек өлкөнүн Бажы биримдигине интеграциясы менен коштолгон кыска мөөнөттүү трансформациялардын жүгү менен ого бетер татаалдашы мүмкүн. Башка өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдөгүдөй эле көптөгөн чектөөлөр Кыргыз Республикасында жеке инвестицияларга жана экономикалык өсүшкө тоскоол болууда жана бул жогоруда айтылган чектөөлөр гана эмес. Чектөөчү чектөөлөр алынып салынбаса же азайтылбаса, андан башка проблемалар кандайча чечилет. Ушул себептен улам, чектөөлөрдү чечүү артыкчылыктуу болушу керек. Бул макаладагы маалыматтар өлкөнүн бардык көйгөйлөрүн бир заматта чечүүгө аракет кылбаса дагы, ресурстарды чектөөчү чектөөлөрдү жеңилдетүүгө багыттоо зарылдыгын көрсөтөт. Чектөөчү чектөөлөрдүн көбүн алып салуу убакытты талап кыларын түшүнүү керек. Өкмөттүн ар кандай реформасы инвесторлордун көз карашын өзгөртүү үчүн далилденген тажрыйба менен коштолушу керек. Ниет билдирүүлөрү жетишсиз болот; алар өкмөттүн билдирилген стратегияларын турмушка ашыруу боюнча талыкпаган куч-аракеттер менен коштолууга тийиш.

Адабияттар:

1. Айтымбетов С. Мигранттардын акча которуулары: Кыргызстандын экономикасынын өнүгүүсүнө тийгизген таасири. - Б.: Экономикалык саясат институттарынын тармагы. - 2006.
2. Hausmann R., Rodrik D. жана Velasco A. 2005. «Diagnosing Growth», Джон Кеннеди атын. Мамлекеттик башкаруу Гарвард институту, Гарвард университети, Кембридж, Массачусетс. Мындай ыкма Египет, Боливия жана Монголия сыяктуу бир катар өлкөлөрдө колдонулуп жатат.
3. Алымкулова А., Досалиева Б. Гендер, киреше булактары жана миграция: Кыргыз Республикасы, 2010.
4. Равалион М. жана Датт Г. Эмне үчүн Индиянын кээ бир штаттарында экономикалык өсүш башкаларга караганда жакырчылыкты жактаган? Journal of Development Economics. 68 (2). 381-400-бб. - 2002
5. Али жана Дж. Чуанг. Гүлдөгөн Азияга карай инклюзивдик өсүш: саясаттын кесепеттери. АӨБнын көз карандысыз баалоо департаментинин жумушчу документинин сериясы. № 97. Манила. - 2007.
6. Усупов М.У., Кыргыз Республикасынын Токтогул суу сактагыч аймагына кирген райондордо жаратылыш ресурстарын пайдалануунун экономикалык жагдайлары. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. -2020. – №8. – С.119-122, <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45620349>
7. Усупов М.У., Токтогул суу сактагычынын алкагында жаратылыш ресурстарын пайдалануунун экономикалык башкаруунун негиздери. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2020. - №7. - С.129-133, <https://elibrary.ru/item.asp?id=45586211>